

Andrej Studen

Tudi če so trezni, niso angeli, pijani pa so zverine

Problem alkoholizma in recepcija teorije progresivne degeneracije na Slovenskem konec 19. in na začetku 20. stoletja

Studen Andrej, doc. dr., višji znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI – 1000
Ljubljana, andrej.studen@inz.si

178.1(497.4)“18/19”

»TUDI ČE SO TREZNI, NISO ANGELI, PIJANI PA SO ZVERINE«

Problem alkoholizma in recepcija teorije progresivne degeneracije na Slovenskem konec 19. in na začetku 20. stoletja

Avtor v članku predstavi proces naraščanja alkoholizma v 19. in 20. stoletju. Alkohol je v dobi meščanstva postal droga, ki se je širila med ljudstvom, zastrašujoč pa je bil zlasti pohod »strupenega« žganja. Alkoholizem kot socialna bolezen je ogrožal tako telesno in duševno zdravje posameznika kot celega naroda. Pijanci naj bi z vdajanjem alkoholu uničevali zlasti možgane, s pitjem pa naj bi ogrožali tudi potomstvo, bodoči rod naj bi bil še slabši, še bolj letargičen, malodušen in degeneriran. Škodljivost alkohola je v 30. letih 19. stoletja skrbela že zdravnika Frana Viljema Lipiča, v drugi polovici 19. stoletja pa je vse več privržencev dobivala Morelova teorija progresivne degeneracije. Med avstrijskimi psihiatri jo je populariziral zlasti profesor Richard von Krafft-Ebing, v svojih spisih o alkoholizmu in blaznosti pa sta jo razširjala tudi psihiatra Ivan Robida in Fran Goestl. Kronični alkoholizem naj bi imel v težjih primerih za posledico moralno degeneracijo in alkoholno sprevrženost, skratka, najbolj žalostna posledica alkoholizma naj bi bila etična in нравstvena degeneracija pijancev, ki se razvija ob propadanju razuma in srca. Alkoholizem naj bi bil poguben zlasti za potomce, ki so jih imeli za še bolj degenerirane in psihično manjvredne. Starši alkoholiki naj bi imeli običajno otroke alkoholike, skratka, iz zla naj bi se rodilo zlo. Na prelomu 19. in 20. stoletja je alkoholizem dokončno postal bolezen, njegove kvarne učinke pa so iskali v jedru socialne reprodukcije in družinskem življenju. Tipičen alkoholik – degeneriranec naj bi torej imel zmanjšane duševne degeneracije vtisnjeno že v kali, bil pa naj bi tudi sokriv zastrupljanja in rastočega slabšanja prihodnjih rodov.

Ključne besede: alkoholizem, degeneracija, medicina, psihiatrija, Ivan Robida, Fran Goestl

Studen Andrej, PhD, Assistant Professor, Senior
Researcher, Institute of Contemporary History, Kongresni
trg 1, SI – 1000 Ljubljana, andrej.studen@inz.si

178.1(497.4)“18/19”

“THEY ARE NO ANGELS EVEN WHEN SOBER, BUT TURN INTO BEASTS WHEN THEY ARE DRUNK”
The Problem of Alcoholism and the Reception of the Theory of Progressive Degeneration in Slovenia at the End of the 19th and the Beginning of the 20th century

The author presents the process of the rise of alcoholism in the 19th and 20th centuries. In the era of citizenry, alcohol became a drug that spread among the people, and it was in particular the march of the “poisonous” spirits that took frightening proportions. Alcoholism as a social disease threatened both the corporal and mental health of individuals and the entire nation. With excessive drinking, the drunkards particularly destroyed their brains, and their drinking also posed a threat to their progeny; their offspring apparently would become even worse, even more lethargic, low-spirited and degenerate. Doctor Fran Viljem Lipič was already concerned about the noxiousness of alcohol in the 1830s, while in the second half of the 19th century, it was Morel’s theory of progressive degeneration that gained more and more followers. Professor Richard von Krafft-Ebing made it particularly popular among Austrian psychiatrists, and the theory was also advocated in the essays on alcoholism and insanity by the psychiatrists Ivan Robida and Fran Goestl. In the more serious cases, chronic alcoholism was believed to lead to moral degeneration and alcohol depravity. Thus, the saddest consequence of alcoholism was an ethical and moral degeneration of the drunkards, which developed alongside the decay of the mind and the heart. Alcoholism was believed to be particularly pernicious to the offspring, who were considered even more degenerate and psychologically inferior. It was believed that parents who were alcoholics would also have alcoholic children; i.e. evil led to more evil. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, alcoholism finally became a disease, and its ill effects were sought at the core of social reproduction and family life. A typical alcoholic-degenerate was thus believed to be imprinted with mental degeneration from the outset, and was also partly responsible for the poisoning and increased weakening of future generations.

Key words: alcoholism, degeneration, medicine, psychiatry, Ivan Robida, Fran Goestl

»Naša generacija je zrasla iz prejšnjega rodu.
Vse grehe in higienične napake je podedovala po njem.
A v sebi ima tudi kali, iz katerih se razvije bodoči rod. /.../
V svoji roki imamo tudi usodo in razmere svojih potomcev.
Če se dajo potomcem zdravi in krepki možgani,
bo mogel delovati v njih tudi krepek in zdrav duh,
a če se sedanji rod vdaja alkoholu in tako uničuje možgane,
bo bodoči rod še slabši, še bolj letargičen in malodušen.«

E(dvard) Š(erko), kandidat medicine, 1906¹

Alkohol je kot pošasten jezdec apokalipse privihral v 19. stoletje. Tudi v naših deželah je postal droga par excellence, strupeni »odganjalec skrbi« (*Sorgenbrecher*), satanov napoj, demon in poživilo, čigar potrošnja se je vse bolj opazno širila med ljudstvom. Alkoholizem je kmalu postal pereča socialna bolezen in tako rekoč del folklore. Uživanje alkoholnih pijač je v dolgem stoletju meščanstva strahovito naraščalo, v alpskih deželah pa je bilo zastrašujoče zlasti vse večje uživanje žganja.² Za razliko od piva in vina je bilo žganje sicer že dolgo na slabem glasu kot strup, toda kljub temu se ga je veliko popilo, saj je bilo učinkovito sredstvo za odganjanje skrbi. Pili so ga pač zato, da bi vsaj za trenutek lahko pozabili na resničnost.³

Uživanje žganja je začelo naraščati šele v industrijskem 19. stoletju, s prodorom cenениh žganih pijač se je problem alkoholizma vedno bolj zaostroval. Ljubljanski zdravnik Fran Viljem Lipič (Franz Wilhelm Lippich)⁴ je že v 30. letih 19. stoletja ugotavljal, da alkoholiki v večini krajev popijejo največ vina, sledi žganje, najredkeje pa se pije pivo. Toda žganje, čeprav zaužito v manjši količini, naj bi bilo za alkoholike usodnejše, povzročalo naj

bi hude bolezni ali pospešeno slabšalo bolezensko stanje.⁵

V predmarčni dobi naj bi uživanje alkoholnih pijač torej »prodrlo med vse ljudstvo in postalo vsakodnevna navada«.⁶ Predstava o alkoholu kot hudem sovražniku pa bo mnogo bolj razumljiva, če upoštevamo, da je bilo žganje odtlej prvič na razpolago kot masovni proizvod in da se je spremenilo tudi potrošniško obnašanje »delavskih razredov« (*arbeitenden Klassen*), tako na podeželju kot v tovarnah, za katere je bil alkohol del njihove prehrane.⁷ Intenzivnost in radikalnost diskusije o prekomernem in pogubnem uživanju alkohola pa lahko razumemo šele v povezavi s spremenjenim samozaznavanjem državljanov v dobi vzpona meščanstva. Alkoholik kot propadli človek naj se ne bi bil zmožen uspešno integrirati v družbo in družba naj bi se takšnih grešnih nesposobnežev razbremenila. Strategija razbremenitve je tudi alkoholike (sprva v moralistični podobi grešnega človeka, na prelomu 19. in 20. stoletja pa že v patološki podobi bolnika in degeneriranca) podobno kot delinkvente imela za »nedržavljane, ki jim je patologija njihovega telesa, njihove duše ali

¹ Gre za misel kandidata medicine Edvarda Šerka, ki jo je zapisal v članku *Beseda našemu izobraženstvu in objavil v protialkoholnem glasilu Piščalka*, leto II., št. 2, 1906, str. 57.

² Prim.: Ivan Robida, *Alkohol und Irresein, Sonderabdruck aus der Laibacher Zeitung*, Laibach 1899, str. 3–4.

³ Prim.: Roman Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*, München 1982, str. 191; Roman Sandgruber, *Bittersüße Genüsse. Kulturgeschichte der Genußmittel*, Wien/Köln/Graz 1986, str. 19 in 28; Wolfgang Kaschuba, *Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1990, str. 107.

⁴ Lipič je v letih 1823–1834 deloval kot zdravnik v Ljubljani.

⁵ Prim.: Fran Viljem Lipič, *Osnovne značilnosti dipsobiostatike – zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi*, prevedla Meta Kočvar, ur. Zvonka Zupanič Slavec, Ljubljana 2005, str. 164 in 166. Gre za prevod dela Franz Wilhelm Lippich, *Grundzüge zur Dipsobiostatik oder politisch-arithmetische auf ärztliche Beobachtung gegründete Darstellung der Nachtheile, welche durch den Missbrauch der geistigen Getränke in Hinsicht auf Bevölkerung und Lebensdauer sich ergeben*, Laibach 1834. Faksimile je objavljen v navedeni knjigi.

⁶ *Ibidem*, str. 189–190.

⁷ Prim.: Peter Becker, *Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis*, Göttingen 2002, str. 82.

njihovega socialnega okolja odrekala soudeležbo pri dosežkih meščanske družbe«. Udeležba v javnem življenju in zjamčena varnost sta bili rezervirani samo za razumne državljane. Nedržavljanom kot družbenim obstrancem oz. izobčencem, nezaželenim družbenim izrodkom oz. degenerirancem pa so odrekli pravico do soudeležbe oz. sodelovanja v meščanski družbi. Izključene nedržavljanke – alkoholike so odslej opisovali kot ljudi, »ki jim je bil notranji razvoj v meščana za vedno preprečen«.⁸

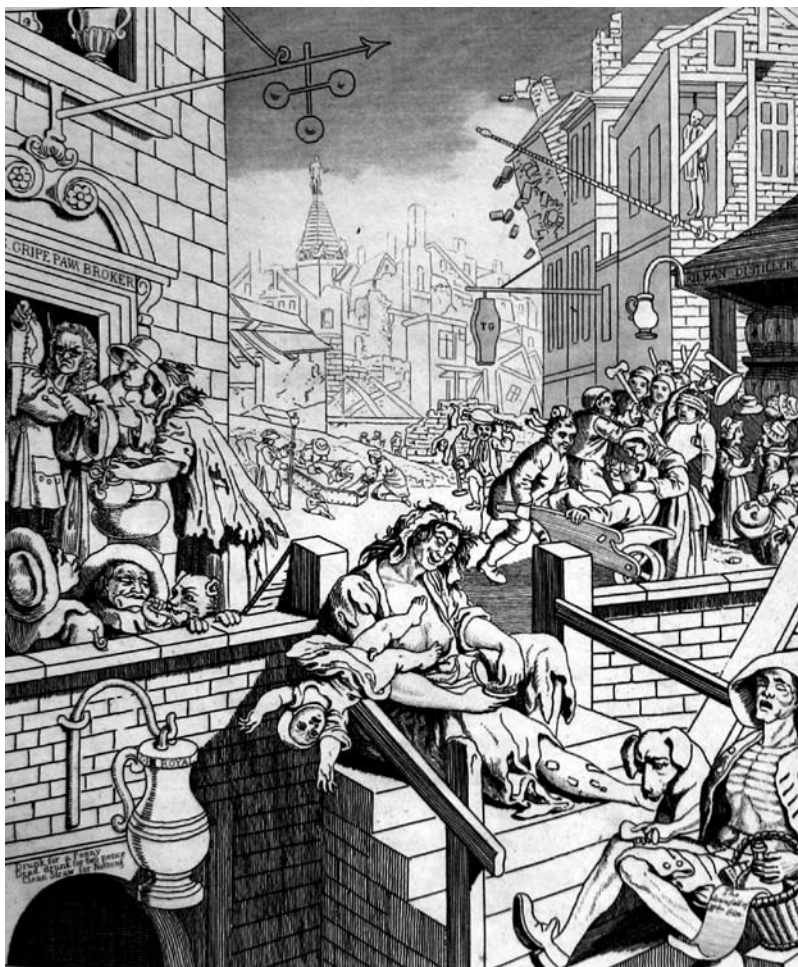
Že zdravnik Lipič je, denimo, poudarjal, da je vsak alkoholik bolnik in se zavzemal za posebne azile za alkoholike. Alkoholik je namreč (podobno kot kriminallec) »za družbo vedno bolj ali manj nevaren. In če zločin, ki ga zagreši pijan človek, opravičujemo enako kot dejanje umobolnega, če samemu sebi prepuščenega alkoholika enako neuspešno zdravimo kot samemu sebi prepuščenega umobolnega, zakaj potem ne bi podobno kot za umobolne imeli ustanov in zdravilišč tudi za alkoholike?«⁹

V Lipičevi dobi je bilo vino na Kranjskem v primerjavi z žganjem tudi drago, ker je bilo bolj obdavčeno. »Splošno in radikalno spremembo pri alkoholizmu« naj bi po mnenju ljubljanskega zdravnika dosegli, če bi proizvodnjo vina in žganja zmanjšali za tretjino. V vojvodini Kranjski naj bi torej za tretjino zmanjšali površino vinogradov, še zlasti pa bi »morali omejiti proizvodnjo žganja, ki je tu še pred nekaj leti skoraj ni bilo, sedaj pa se je že vidno razcvetela. Če tega nihče ne zaustavi, bo tukajšnji alkoholizem kmalu presegel meje normalnega«.¹⁰

⁸ Ibidem, str. 254.

⁹ Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 228.

¹⁰ Ibidem, str. 247. Omenimo še, da se je v predmarčni dobi razcvetela tudi trgovina z žganjem. Leta 1837 naj bi tako

Nemški pisatelj Georg Christoph Lichtenberg (1742-1799) se je proslavil s komentariji slik angleškega družbenokritičnega in satiričnega slikarja Williama Hogartha (1697-1764). Hogarth je s serijo bakrorezov obsodil smrtonosno nalivanje z irskim brinjcem v revnih londonskih predelih. (William Hogarth's Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. Mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Erste Abtheilung, Stuttgart 1857 in Zweite Abtheilung, Stuttgart 1858.)

Ljubljanskemu mestnemu fiziku Lipiču se je ta predlog brez sodelovanja celotnega cesarstva seveda zdel zgolj pobožna želja in pravi: »Omejitve proizvodnje! Ta beseda našemu tehnološkemu stoletju zveni skoraj disonančno, čeprav sploh ne

v Ljubljani kot pomembni tranzitni točki na poti med Dunajem in Trstom beležili sledeč izvoz iz notranosti monarhije do tržaškega pristanišča in uvoz iz Trsta v notranost monarhije (mere so podane v funtih (1 colni funt (Zollpfund) = 0,5 kilograma):

	Izvoz	Uvoz	Skupaj
Žganje	1.440.913	64.590	1.505.503
Vino	455.482	448.445	903.927
Pivo	3686	1566	5152

Vir: Franz Xaver Hlubek, Der Verkehr zwischen Triest und der Monarchie, und die Wien-Triester Eisenbahn, Wien 1841, str. 14–15 in 38–39.

gre za omejitve, ampak le za določitev prave mere. Izguba na enem področju državnega proračuna se sama poravna oziroma se da poravnati s prilivom na drugem področju ali s povišanjem davkov.«¹¹ Toda rezultati njegove znanstvene raziskave o pogubnosti alkoholizma,¹² v kateri je jasno pokazal, da so alkoholiki socialni, zdravstveni in ekonomski problem države in družbe, so bili dovolj zgovorni, da je še enkrat pozval oblasti, da naj ukrepajo: »Ustavite, dokler še ni prepozno, velikanske korake, s katerimi omikano človeštvo hiti nasproti strašni degeneraciji (Ausartung)!«¹³

Zdravnika Lipiča, ki je poznan kot prvi znanstveni bojevnik proti alkoholizmu, z vidika zgodovine medicine lahko umestimo v časovni okvir od leta 1790 do 1840. V tem času je namreč prišlo do pomembne zamenjave paradigem v medicinskem razumevanju odvisnosti od alkohola, do zamenjave »moralno vrednotenega razumevanja odvisnosti z medicinskim razumevanjem odvisnosti kot bolezni. /.../ Teorija menjave paradigem namreč razločuje moralno vrednotenje konzuma alkohola in medicinsko razumevanje pretiranega uživanja alkohola, ki se je izoblikovalo konec 18. stoletja.«¹⁴

Pred Lipičevim nastopom proti alkoholizmu so na Slovenskem proti pijančevanju grmeli številni katoliški pridigarji. Tudi v desetletjih po izidu Lipičevega epohalnega dela *Osnovne značilnosti dipsobiostatike* iz leta 1834 so pobudo v protialkoholnem boju s številnimi moralnimi spisi prevzeli katoliški moralisti, ki so nastopali zlasti proti pogubnemu žganju.¹⁵ Čeprav je medicina v

19. stoletju postajala vedno bolj pomembna in se je institucionalizirala ter si v družbi postopoma pridobila položaj avtoritete, so katoliški moralisti s svojimi moralnimi obsodbami pijančevanja in njegovih posledic še dolgo imeli vodilno vlogo. Na Slovenskem so zdravniki proti pogubnemu alkoholizmu ponovno začeli bolj aktivno nastopati šele v začetku 80. let 19. stoletja, v 90. letih pa so se jim pridružili še psihiatri.

Na trinajsti seji kranjskega deželnega zbora dne 17. oktobra 1883 je deželnozborski poslanec in zdravnik Maks Samec predlagal, »da se naloži sto procentov deželnih priklad na davek za točenje žganja«, češ, da se ravno žganje (predvsem špirit) da primerjati s kugo takratne dobe. »Ono ne umori naglo, ali kdor se pitju žganja podvrže, je izgubljen za človeško družbo.« Samec je poudaril, da je že »naš nepozabljivi /škof Anton Martin/ Slomšek« svaril pred uživanjem žganih pijač. Toda, če naj bi v Slomškovih časih, torej sredi 19. stoletja, odločno prevladovali »mali kotlički za destiliranje brinjevca, slivovke in jednake pijače«, pa so ti od takrat skoraj popolnoma izginili, »na njihovo mesto pa so stopile velike tovarne, ki izdelavajo za dvakrat nižjo ceno to strupeno pijačo«. Samec je opozoril, da se na Kranjskem »le malokateremu proda posestvo, ki ga ni zapik«. Pijančevanje pa naj ne bi bilo pogubno samo za kmete, ampak naj bi botrovalo tudi številnim hudodelstvom: »Pojdimo v ječe vprašat /.../ in izvedeli bomo, da je skoraj šestdeset procentov hudodelstev in prestopkov bilo storjenih v pijanosti.« In nadaljuje: »Pojdimo vprašat v blaznice naše, in zvedeli bomo, da je pri 30 % bolnikov alkoholizem vzrok dušnih bolezni.«¹⁶

Uživanje alkoholnih pijač naj bi po mnenju deželnozborskega poslanca Samca imelo slabe posledice za telesni in duševni razvoj. Za člane družine, kjer kraljuje žganjepitje, naj bi bili značilni »oveneli, upadli obrazi«, slabša rast pa naj bi pričala, »da po teh udih ne teče zdrava kri. /.../

Heinricha Zschokkeja *Die Branntweinpest*, ki je izšla leta 1837 v Aarau in na prirejen Slomškov prevod omenjenega dela Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence! iz leta 1847 – več o tem: Andrej Studen, »Ne pij več in bodi srečen!«, Poročila dunajskega Gesundheits-Zeitung o protialkoholnem gibanju v Ameriki in Evropi v 30-ih letih 19. stoletja, Časopis za zgodovino in narodopisje 2007, št. 2-3, str. 57-60.

¹⁶ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, Stenografski zapisniki, 23. zvezek, Ljubljana 1883, str. 157.

¹¹ Ibidem.

¹² Lipič je v raziskavi opazoval dva statistična vzorca ljubljanskih alkoholikov in opisal njihove pivske navade in bolezni.

¹³ Lipič, *Osnovne značilnosti dipsobiostatike*, str. 248. Na tem mestu se ne strinjam popolnoma s prevodom. Die Ausartung prevajam degeneracija in ne propad. Glej faksimile, str. 145.

¹⁴ Julia Wolf, *Auf dem Weg zu einer Ethik der Sucht. Neurowissenschaftliche Theorien zur Sucht und deren ethische Implikationen am Beispiel der Alkohol- und Heroinsucht*, Dissertation, Stuttgart 2003, str. 58. Glej tudi: Andrej Studen, Tudi Christoph Wilhelm Hufeland je bil Lipičev vzornik, *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 61, 2007, št. 3-4, str. 501-507.

¹⁵ Prim.: Andrej Studen, Slovinci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, leto 46, št. 3,4, 2006, str. 15-24. Na tem mestu naj spomnim še na popularno povest

Otroci žganjarja ne dobijo nobene izreje, nobenega domačega pouka, ampak se navzamejo grdih očetovih navad. Kar pa je najhujše, je to, da nečejo več poznati one plemenite čednosti, ki se imenuje sramežljivost.« Kamniški zdravnik Samec se je zavedal, da kranjski deželni zbor nima pristojnosti, da bi ustavil tovarniško proizvodnjo strupa po imenu špirit, zato je predlagal, da naj deželni odbor skuša »z deželno priklado podražiti žgano pijačo in morebiti zmanjšati število žganjarij. /.../ Ako se žganje podraži, bodo ljudje poprijeli se v svojo občno korist zdrave pijače, ali pa bodo pili bolj vodno mešanico.« Samec je torej predvideval, da bo višji davek od točenja žganja zmanjšal število žganjarij, višje cene žganja pa naj bi prizadele tudi pivce in s tem zmanjšale njih število. Pozval je, da naj se deželni zbor s takim predlogom obrne na visoko vlado, ki naj vzame v pretres posledice proste prodaje špirita in predloži državnemu zboru potrebni zakon.¹⁷

Na pogubnost »kuge žganih pijač« pa je moralistični Maks Samec opozoril že nekaj let prej v poučni knjižici *Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v občeh*, ki je leta 1880 izšla pri Slovenski matici, založbi, ki je s svojimi popularnimi knjigami seznanjala širše ljudske plasti o različnih problemih, med drugim tudi o alkoholizmu. Kot zdravnik je opozoril, da dolgotrajno uživanje žganja povzroča spremembe in bolezni »malo ne po vseh organih človeškega telesa«. Pijančevanje lahko usodno prizadene želodec, jetra, srce, ožilje, dihalo, ledvice in predvsem možgane, ki da so sploh »najbolj podvrženi nasledkom pijače«. Pijančevanje naj bi vplivalo tudi na zarod in naraščaj. Otroci pijanca naj bi po očetu podedovali nagnjenje k pijančevanju. Otroci pijanih staršev pa naj bi bili podvrženi tudi številnim telesnim in duševnim boleznim.¹⁸ Alkoholizem naj bi prispeval tudi k večji umrljivosti, krajšal naj bi dolžino življenja. Poleg blaznosti naj bi bil tudi najpogostejši vzrok za samomore in hudodelstva, kajti »dušno razpoloženje pijanega človeka je kaj podobno razpoloženju blaznega«. Še posebej nevarno pa naj bi bilo dolgotrajno in vztrajno uživanje alkoholnih pijač za možgane. Huda bolezen naj bi bila pijanska blaznost ali deli-

rium tremens, ki se izraža v motnjah čustev, zlasti v prividih, mirnih ali divjih blodnjah in tresenju udov. »Bolniki domnevajo, da vidijo miši, podgane ali jednake živali, ter jih podé.«²⁰

Razmere glede alkoholizma na Kranjskem so bile dejansko zaskrbljujoče. Žganjarne so rasle kot gobe po dežju, žganjarska kuga se je vse bolj širila. Po statističnih podatkih se je npr. število manjših kmečkih žganjarn na Kranjskem že sredi 70. let 19. stoletja izrazito povečalo. Po poročilih finančne straže je obstajalo v sezoni 1874–1875 2592, v sezoni 1875–1876 pa že 4294 kmečkih žganjarn.²¹ Žganjepitje se je torej čedalje huje širilo po deželi in povzročalo »silno dušno in telesno škodo našemu narodu«. Žganjepivci naj bi bili tudi vedno bolj poživljeni, ker se je razpasla navada, da ljudje niso več pili »pravega žganja; to je za nje predrago, in morali bi precej veliko zapiti, da bi se opijanili. Oni hočejo za par soldov pijani biti, zato kupijo špirita, ga zmešajo z vodo in drugo brluzgo, ter se s tako pijačo mamijo.«²²

Dejstvo, da »krepki slovenski rod« zavoljo špirita »duševno in telesno hira in gine«,²³ pa ni skrbelo samo Maksa Samca, temveč je na podoben, če ne še hujše razmere na Štajerskem opozoril tudi Pavel Turner. Na Štajerskem se je prekomerno pila ali zlahtna ali slaba vinska kapljica, še bolj zaskrbljujoče pa je bilo pitje žganja in raznih cenjenih mešanic s špiritom. Turner je poudaril, da preprosti ljudje rajši kupujejo špirit ali fuzel (nem. *Fusel* = patoka, slabo žganje), strup, ki »več 'izda'« kot pa žganje »in brž se tega strupa tako privadijo, da jim potem za vino kar nič več ni.«²⁴

²⁰ *Ibidem*, str. 20–26.

²¹ *Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die Zustände in Krain für das Jahr 1875, Laibach 1878*, str. 191. Število kmečkih žganjarn na Kranjskem je nato v letih pred prvo svetovno vojno še naraščalo. Leta 1909 jih je bilo tako že preko 5000, kar naj bi predstavljalo eno šestino malih žganjarn v Avstriji (na Koroškem naj bi jih bilo npr. samo 920) – Prošnja društva Abstinents na deželno vlado z dne 3. julija 1909, *Zlata doba*, 1909, str. 104. Omenim naj še, da se je samo v okraju obrtne zbornice Ljubljana v času od julija 1902 do julija 1912 število žganjarn povečalo za 38,14 %, iz 194 na 268 žganjarn. – Arhiv Republike Slovenije, AŠ 448, fasc. 152, 1895–1916, Poročilo o stanju obrti.

²² *Slovenec*, 21. 6. 1884.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Dr. Ahasverus (dr. Pavel Turner), *Nekaj o naših socialnih in ekonomskih zadevah*, *Kres. Leposloven in znanstven list*, IV. letnik, Celovec 1884, str. 36.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Maks Samec, *Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v občeh*, Ljubljana 1880, str. 16–17.

¹⁹ *Ibidem*, str. 19–20.

Pivo je v 18. st. veljalo za okrepčilno, zdravilno in osvežilno pijačo. (William Hogarth's Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. Mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Erste Abtheilung, Stuttgart 1857 in Zweite Abtheilung, Stuttgart 1858.)

Preprosti ljudje tudi niso gledali preveč na kvaliteto teh strupenih pijač, temveč le na kvantiteto in nizko ceno. Majhne žganjarne so bile v 80. letih 19. stoletja seveda nekaj povsem običajnega zlasti na Zgornjem Štajerskem, kjer vinska trta ni uspevala, pa tudi pivo je bilo nesorazmerno drago, tako kot v celotni deželi. Zato so zagrizeno vztrajali pri svojih domačih žganjarnah, »ker so neobhodno potrebovali žganje kot hišno pijačo za svoje posle in svoje delavce v času težkih del, pa tudi za rokodelce, ki so prišli v štero«. ²⁵

Za proizvodnjo žganja so uporabljali različne surovine, po zakonu iz leta 1888 pa so lahko proizvedli 56 l neobdavčenega žganja, kar ni bilo

²⁵ Friedrich Müller, *Der Branntwein, v: Culturbilder aus Steiermark*, Graz 1890, str. 33.

veliko, saj je najmanjša potrebna količina žganja na hišo letno znašala od 137 do 274 litrov ali povprečno 200 litrov. Za ilustracijo povejmo, da so v okrajih Zgornje Štajerske ob izredno omejenih količinah mesne hrane in ob popolnem pomanjkanju kakšne druge hišne pijače, denimo vina, bili prisiljeni, da so svojim moškim poslom, dni-narjem in rokodelcem, ki jih je bilo skozi celo leto povprečno vsaj šest na domačijo, morali dati vsaj 1/16 do 1/8 litra žganja dnevno. Ker so kmetje lahko proizvedli samo 56 litrov neobdavčenega žganja, so bili prisiljeni svojemu nepotvorjenemu žganju dodajati vodo in kupljeni špirit. Špirit je bil naprodaj v vseh trgovinah in tudi tamkajšnje prebivalstvo se je počasi navadilo na opisano nezdravo mešanico. ²⁶

Pohod žganja je bil dejansko grozljiv. Če se ponovno vrnemo na Kranjsko, lahko zapišemo, da je tam konec 19. stoletja pitje ognjene vode glede količine in pogostosti uživanja povsem prevladalo. Popitemu žganju je količinsko sledilo vino,

pri tem pa je treba upoštevati, da je v vinorodnih predelih pustošila tudi trtna uš in da se je v nekoč »vinskih krajih«, zlasti na Dolenjskem, žganjarska kuga vse bolj širila. Najmanj se je popilo piva, vsaj tretjino manj kot žganja. ²⁷

Na primeru Kranjske in Štajerske sem želel pokazati, da alkohol lahko opravičeno označimo za drogo 19. stoletja in da je bilo zlasti pitje žganja (še posebej razširjen je bil šnops iz špirta, razredčen z vodo) nevarno za telesno in duševno zdravje, kar so opazili tudi zdravniki in psihiatri.

²⁶ *Ibidem*, str. 34.

²⁷ Glede na izračune dr. Ivana Robida se je leta 1898 na Kranjskem popilo 4,5 milijona litrov žganja, 4 milijone litrov vina in 3 milijone litrov piva, kar pomeni 9,3 litra žganja, 8 litrov vina in 6 litrov piva na glavo. – Dr. Ivan Robida, *Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem*. V: *Piščalka*, leto II, 1906, št. 5, str. 164–165.

Družba ob punču. Tudi plemiči in meščani so se večkrat opijali. Lichtenberg pravi, da je pijančevanje korak k bestialnosti in h koncu človečnosti. (William Hogarth's Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. Mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Erste Abtheilung, Stuttgart 1857 in Zweite Abtheilung, Stuttgart 1858.)

Medicinski teksti s preloma 19. in 20. stoletja pozornemu bralcu že povedo, da prekomerno uživanje alkohola bolezensko načinja celotno tkivo in vse organe človeškega telesa. Negativne posledice pijančevanja so bile od srede 19. stoletja naprej na široko popularizirane in so opozarjale na kvarne vplive alkoholizma na telesno in duševno zdravje. Poleg tega pa naj bi alkoholizem povzročal težko družbeno škodo. To med drugim lahko razberemo že v geslih leksikonov z začetka 20. stoletja in tudi kasneje: »Pijanec, ki se sam telesno in moralno uničuje, je nevaren za družino in širšo okolico. Hudo delstva, samomori, gospodarski propad, zakrnelost potomstva so posledica alkoholizma.«²⁸ »Zaradi alkoholizma ne trpi samo organizem posameznika,

temveč se povzroča huda škoda družbi.« Ne samo, da alkoholizem prispeva k slabšanju rase, temveč tudi k degeneraciji potomcev.²⁹ V zvezi z alkoholizmom pa je seveda najbolj zanimiva recepcija teorije progresivne degeneracije, ki se je v letih okrog 1900 dokončno zasadila in popularizirala tudi na Slovenskem.

Potem ko je Bénédict Augustin Morel leta 1857 lansiral teorijo progresivne degeneracije, je ta kmalu našla številne privrženca, med drugim tudi med psihiatri v habsburški monarhiji.³⁰ Degeneracija je bila za Morela posledica vplivov okolja, načina prehrane in načina življenja. Eden glavnih

²⁸ Meyers Großes Konversations=Lexikon, Sechste, gänzlich neubearbeitete und vermehrte Auflage, Bd. 19, Sternberg bis Vector, geslo Trunksucht, Leipzig und Wien 1909, str. 758-759. Herders Konversations=Lexikon, Dritte Auflage, Bd. 8, Spinnerei bis Z, posebna priloga Trunksucht, Freiburg im Breisgau 1907, str. I-IV.

²⁹ Der Große Brockhaus, Fünfzehnte, völlig neubearbeitende Auflage, Bd. 1, A – Ast, Leipzig 1928, geslo Alkoholismus. Prim. tudi: Ivo Pirc, Zdravje v Sloveniji. II. knjiga, Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936, Ljubljana 1938, str. 666–670.

³⁰ Prim.: Edward Shorter, A History of Psychiatry. From the Era of the Asylum to the Age of Prozac, New York etc. 1997, str. 94–95.

krivcev je bilo seveda tudi pretirano uživanje alkohola, ki je botrovalo moralno neustreznemu vedenju in imelo škodljive učinke tudi za prihodnost družbe. Menil je, da degeneracija zmanjšuje možnosti naslednjih generacij za normalen vsakdanji obstoj. Osrednje mesto progresivne degeneracije so po Morelu izprijeni možgani in s tem nazadovanje celotne telesne in psihične organizacije. »Kot osrednji organ živčnega sistema se zdijo možgani posredno ali neposredno povezani z različnimi nepravilnimi delovanji. Celo telesne anomalije se lahko pojasnijo z degeneracijo možganov in živčnega sistema, ker se predpostavlja vpliv živcev na zgradbo oz. razvitost organov in tkiva. Ta osrednji element Morelove teorije je izražal pomembno razpoloženje iz istega časa: strah, da se vse večja kompleksnost in diferenciranost družbe, ki so jo videli kot rezultat evolucionistično pogojene specializacije, nenadoma lahko sprevrže v svoje nasprotje, tako da nazaduje na nižjo stopnjo in razpade tako na družbeni kot individualni ravni.«³¹

Med avstrijskimi psihiatri je na Morelovo teorijo degeneracije kot vzroka za kriminaliteto že leta 1868 opozoril Richard von Krafft-Ebing (1840–1902).³² Z naraščanjem njegovega ugleda v srednji Evropi se je razširila tudi Morelova doktrina. Leta 1874 je Krafft-Ebing postal profesor psihiatrije na graški univerzi in ravnatelj tamkajšnje deželne blaznice. Pet let kasneje je napisal učbenik *Lehrbuch der Psychiatrie* (1879), ki je postal »nemška biblija teorije degeneracije«,³³ najbolj poznano pa je seveda njegovo delo *Psychopathia Sexualis: Eine klinisch-forensische Studie* (1886). To je študija seksualnega življenja, v kateri je bila degeneracija videna dobesedno pod posteljo. Onanisti, homoseksualci, moški s prezgodnjo ejakulacijo so bili dejansko brez izjeme ožigosani kot »degeneriranci«.³⁴

³¹ Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 274.

³² Takrat je v *Friedreich's Blätter für gerichtliche Medizin* (19, 1968) izšla njegova razprava *Die Erblichkeit der Seelenstörungen und ihre Bedeutung für die forensische Praxis*, S. 188–211. Cit. po: Shorter, *A History of Psychiatry*, str. 96.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Po mnenju Edwarda Shorterja je ta knjiga ostala klasičen primer iztirjene psihiatrije, zlorabe znanstvene avtoritete, da bi demonizirala kulturne preference. Profesor nevrologije na dunajski univerzi dr. Moritz Benedikt pa je v svojih spominih o svojem kolegu Krafft-Ebingu zapisal: »Bil je literarno nadarjen mož, toda znanstveno in kritično ne-

Toda povrnimo se nazaj k problemu alkoholizma in alkoholikov, propadlih ljudi, na katere profesor Krafft-Ebing v svojih naukih o degeneraciji seveda nikakor ni pozabil, temveč so zasedali še kako pomembno mesto. Menil je namreč, da je »eden poglavitnih vzrokov za nastanek živčnih bolezni, slabotnosti in hiranja zloraba alkoholnih pijač«.³⁵ Alkohol je namreč veljal za poživilo in nekateri pripadniki spodnjih slojev so si ga lažje privoščili kot meso in kruh. Vendar pa se je ta prihranek poznal na zdravju in imel za posledico skrajšanje življenjske dobe. Hitro rastoča potrošnja alkohola, ki je hkrati za moderno državo predstavljala enega najpomembnejših virov dohodka, zato nikakor ni naključna, temveč je »precej zanesljiv kazalec za naraščajoči pavperizem celih slojev, za preobilico duševnega in telesnega dela, ki ga morajo v moderni družbi opravljati možgani«.³⁶

V nadaljevanju svojega razpravljanja o zdravih in bolnih živcih pa pravi: »K najpomembnejšim nalogam /sedanjosti/, ki jih zakonodaja in družba ne bi smeli več ignorirati, sodi boj proti alkoholizmu. Dokler vidi država v potrošnji alkoholnih pijač enega svojih najpomembnejših virov dohodka in proti alkoholni pošasti posega z nezadostnimi policijskimi ukrepi, si lahko obetamo le malo zdravja. /.../ Kot nujno potrebne pogoje za boj proti alkoholizmu lahko označimo: preganjanje slabih alkoholnih pijač; kar najvišjo obdavčitev žganih pijač; znižanje davka na vino in posebno na pivo; zatiranje žganjarn; poučevanje prebivalstva o nevarnosti oziroma tveganju pri nezmernem uživanju alkohola; povzdigovanje splošne morale in blagostanja ljudstva; preživljanje množic s pravilno obdavčitvijo (to pomeni, da se najnujnejše življenjske potrebščine ne obdavčijo); pridržanje pijancev v zavetiščih za pijance (*Trinkerasyll*) na podlagi zakonitih ukrepov.« Država naj bi bila tudi dolžna povzdigniti izobrazbo ljudstva, saj je ravno nevednost eden glavnih vzrokov za revščino in nemoralno.³⁷

Baron Krafft-Ebing pa se je zavzel tudi za sklepanje dobrih zakonskih zvez, kajti »ena prvih dolžnosti proti naravnemu in moralnemu zakonu

zmožen, celo v mejah slaboumja.« - Shorter, *A History of Psychiatry*, str. 96.

³⁵ Richard von Krafft-Ebing, *Über gesunde und kranke Nerven*, Tübingen 1886, str. 45.

³⁶ *Ibidem*, str. 46.

³⁷ *Ibidem*, str. 77–78.

je sklenitev zakona v antropološko dobrem smislu. Žal se proti tej najvišji zahtevi biologije in medicinske etike v družbi zaradi nevednosti, ravnodušnosti, umazanem pohlepu po denarju ali zaradi strasti vse prepogosto greši. Higijensko zadovoljujočo sklenitev zakona pa pogojuje telesno in duševno zdravje zakoncev. To je temeljni pogoj njune lastne življenjske sreče in zagotovilo zdravega potomstva. Posledice kršitve te zapovedi naravnega izbora so grozljive za starše in otroke.«³⁸

Krafft-Ebing je z vso medicinsko resnostjo poudaril, da »komur je do duševnega in telesnega zdravja njegovih potomcev, ta se bo izognil poročiti v družino, v kateri vladajo norost, živčno hiranje, samomor, alkoholizem.«³⁹ V takih zakonih lahko namreč z največjo verjetnostjo pričakujemo, da so potomci podvrženi »brezupni duševni in telesni degeneraciji. Križanje krvi dedno obremenjene družine z nekom, ki je telesno in duševno neomadeževan, ima lahko regenerirajoč učinek na potomstvo. /.../ Osebe s hudo živčno boleznijo, še posebno tiste, ki so jo podedovale, naj bi se vzdržale sklenitve zakonske zveze.«⁴⁰

Na profesorja Krafft-Ebinga se je v svojem eseju o žganju, v katerem slika omenjene žalostne razmere na Štajerskem, skliceval tudi Friedrich Müller.⁴¹ Tudi po Müllerju naj bi naraščajoči alkoholizem botroval številnim boleznim, nevaren naj bi bil tako za telo kot za dušo. Müller je poudaril, da smrt pijanca nastopi pogosto in nenadoma zaradi katerekoli akutne bolezni in da so te bolezni zanj mnogo nevarnejše kot pa za zdravega človeka, še posebno tifus in pljučnica. To naj bi bila pač posledica postopnega propadanja vseh organov. Svoje razmišljanje pa nato nadaljuje s takrat (v 80. letih 19. stoletja) že precej razširjenim mišljenjem: »Toda tudi s smrtjo pijanca alkohol še ni dovršil svoje destruktivno delovanje, temveč učinkuje tudi na njegove potomce. Ne samo, da velik del pijancev premine v norišnici, temveč so norosti zapisani tudi njegovi otroci. Ugotovljeno je, da velik del duševnih bolnikov izvira od duševnih bolnikov ali od pijancev. In ravno ti potomci pijancev predstavljajo tudi velik delež sveta zločina. Kako naj bi tudi bilo

drugače? V hiši pijanca se zrahljajo družinske vezi; prepuščeni so stiski in bedi in kako se bodo znašli v svet porinjeni otroci, še preden so pridobili dovolj moralne trdnosti. Spoštovanja do morale in zakona se v hiši staršev niso naučili. Temveč več kot to: moralna šibkost, zaradi katere je oče postal pijanec, je bila deloma njegova telesna dispozicija, ki se je prenesla na otroke in jih naredila za hudodelce.«⁴²

S povedanim se je popolnoma strinjal tudi profesor psihiatrije Richard von Krafft-Ebing, ki je v svojih predavanjih nihal statistične podatke, da se na primer v Nemčiji okrog 50 % vseh zločinov zgodi pod vplivom alkoholnih ekscesov in da sprejmejo v umobolnice 28 % bolnikov zaradi vdanja pijači. »Temeljna značilnost psihičnih motenj se kaže pri alkoholikih v opazni psihični šibkosti in napredujočem razpadu najvišjih etičnih in intelektualnih funkcij. Kronični alkoholizem, pravi profesor Krafft-Ebing, naj ne bi bil strast, temveč možganska bolezen, ki se izpričuje s celo vrsto kliničnih znakov in z anatomskimi izvidi. Bilo bi hudo, če bi tako gnusnemu grehu, kot ga predstavlja pretirano uživanje alkohola, hoteli prisoditi vnaprejšnji odpustek za zločin, toda tam, kjer je greh vodil v resnično možgansko bolezen, moramo računati tudi s tem dejstvom.«⁴³

Tudi profesor Krafft-Ebing se je (podobno kot pred njim že omenjeni ljubljanski zdravnik Lipič) zavzemal za azile za kronične pijance, ki naj bi bili prava blagodejnost tako za posameznike kot za celotno družbo. Azili naj bi zmanjšali število nesreč in zločinov ter prinesli celo komaj pričakovano uspešno zdravljenje pri močno degeneriranih pijancih. »Ustanovitev takih azilov v kulturnih deželah ne bi mogli bolj toplo priporočati. Ker pa takšnih azilov sedaj še manjka, so najhujše primere kroničnega alkoholizma naprtli blaznicam, v katere z vso pravico (ali samo v interkurentnem stanju razburjenja) ne spadajo in iz katerih so po pretekli komplikaciji odpuščeni, njihova bolezen pa se po navideznem ozdravljenju v kratkem povrne. Samo daljše bivanje v azilih, kjer je vse, kar se imenuje alkohol, prepovedano in se bolnik sistematično odvaja tega razdraženja živcev, lahko pomaga.«⁴⁴

³⁸ Ibidem, str. 79.

³⁹ Ibidem, str. 79–80.

⁴⁰ Ibidem, str. 80.

⁴¹ Friedrich Müller, *Der Branntwein*, v: *Culturbilder aus Steiermark*, Graz 1890.

⁴² Ibidem, str. 36.

⁴³ Ibidem, str. 37.

⁴⁴ Ibidem.

Smrtonosen pohod žganjarske kuge je zajel naše kraje že v predmarčni dobi.

Leta 1889 so barona Krafft-Ebinga poklicali na dunajsko psihiatrično kliniko, kot profesor na dunajski univerzi pa se je vtisnil v spomin kot »eden velikanov dunajske medicinske šole«. ⁴⁵ V 90. letih sta na Dunaju študirala medicino in kasneje specializirala psihiatrijo tudi ugledna predstavnika slovenske psihiatrije Fran Goestl (1865–1945) in Ivan Robida (1871–1941). Fran Goestl je promoviral za doktorja medicine leta 1896, v svojih spisih pa omenja, da je imel klinične vaje tudi pri prof. Krafft-Ebingu. Po promociji je specializiral psihiatrijo pri prof. Wagnerju von Jaureggu in bil

⁴⁵ Österreich Lexikon, Erster Band, A-K, Hrsg. von Richard Bamberger in Franz Maier-Bruck, Wien /München 1966, str. 623.

tudi njegov asistent. Do leta 1910 je služboval na Dunaju in v Ljubljani, v letih 1910–1919 v Gorici in Kroměřížu, nato zopet v Ljubljani. Delal je tudi kot sodni izvedenec. ⁴⁶ Mlajši Ivan Robida je študiral medicino na Dunaju in v Gradcu ter promoviral 1897. Tudi on se je zagotovo srečal z nauki dr. Krafft-Ebinga. Po končanem študiju se je najprej dve leti izpopolnjeval v splošni medicini v Ljubljani, kot nevrolog-psihiater pa je nadaljeval študij v Gradcu, na Dunaju in podobnih zavodih na Nemškem, v Švici in Franciji. Nato je kot psihiater in sodni izvedenec služboval v Ljubljani. ⁴⁷

Fran Goestl je že kot študent v spisu *Pijanost in blaznost* opozoril na žalostne posledice pijančevanja, ki ni pogubno samo za pijanca in njegovo družino, »temveč tudi za ves narod, ki duševno in telesno propada«. Alkoholizem naj bi se namreč kot »pandemična strast« pojavljal pri celih narodih in povzročal ter pospeševal njihov pogin. »Pijanec povzroči samemu sebi razne bolezni in časih naglo

smrt, a kaznjeni so tudi njegovi potomci. Stariši, pijanstvu udani, imajo zelo mnogokrat slabotne, božjastne ali slaboumne otroke. /.../ Najhujši je pa učinek pijanstva na možgane, ker je vzrok blaznosti (norosti).« ⁴⁸ Goestl priznava, da je »pijančevanje pogosto nekako mamilo za skrbi, žalost, obupnost, jezo, da se hoče z njim udušiti glas vesti«. K pretiranemu uživanju alkoholnih pijač pa naj bi prispevali tudi revščina, lakota in mraz. Pijančevanje

⁴⁶ Glej npr.: Anton Prijatelj, Dr. Fran Goestl – psihiater in publicist, Primorska srečanja, 18, št. 155, 1994, str. 134–136.

⁴⁷ Slovenski biografski leksikon, 9. zvezek, ur. Alfonz Gspan, Ljubljana 1960, str. 116–117.

⁴⁸ Fran Goestl, *Pijanost in blaznost*. V: *Letopis Matice Slovenske za leto 1893*, str. 164.

Alkoholizem povzroča degeneracijo posameznika, naroda in rase. (Andrija Štampar, Narodna čitanka o alkoholu, Zagreb 1931.)

naj bi bilo vsekakor vzrok za blaznost, zlasti naj bi povzročilo posebno blaznost, t. i. »alcoholismus chronicus«, katerega glavni znak naj bi bil duševni propad.⁴⁹

Kot glavni vir razprave je mlademu Franu Goestlu služila »epohalna knjiga« profesorja Krafft-Ebinga *Lehrbuch der Psychiatrie*, iz katere je črpal tudi opise zanimivih primerov »delirium tremensa«, melanholije, manije in preganjavice. Hkrati omenja, da je zanimive primere lahko opazoval tudi pri prof. Krafft-Ebingu v dunajski blaznici.⁵⁰

Goestl je bralce hotel predvsem podučiti o škodljivosti alkohola in njegovih groznih posledicah. Opozoriti je hotel zlasti na škodljivost žganih pijač, zavzel pa se je tudi za ustanovitev posebnih delavnic za alkoholike, »kjer se naj z vso strogostjo opojna pijača zabrani. Da bode država prisiljena misliti na te naprave, jasno je vsakemu, kdor ve, s kako strahovito naglico se razširja pijančevanje, in kako se v razmerji s tem širi blaznost.«⁵¹

Tudi pri Goestlu se torej soočamo z recepcijo razmišljanja, ki smo jo srečali že pri Lipiču oziroma Krafft-Ebingu. Pozval je na boj proti alkoholu in pijančevanju, na boj z vsemi sredstvi proti najhujšemu in najpogubnejšemu sovražniku

človeštva. Podobno kot Krafft-Ebing se je zavzel za povzdigo izobrazbe slovenskega naroda. Zlasti šola in cerkev naj bi poučevali o pogubnosti pijančevanja, z rastočo omiko pa naj bi pojemale tudi prekletstvo alkoholizma.⁵²

Proti koncu 19. stoletja se je s podobnim popularnim spisom v *Laibacher Zeitung* oglasil tudi Ivan Robida. V podlistku *Alkohol und Irresein* je tako kot njegov predhodnik opozoril na strup, ki nevarno ogroža človekovo zdravje. Robida je ugotavljal, da je alkohol v Evropi skorajda brez izjeme prevzel vlogo odganjalca skrbi (*Sorgenbrecher*) in poudaril, da zaradi zlorabe alkohola skorajda ni telesnega organa, ki ne bi bil prizadet. Še posebno negativne učinke in posledice naj bi imelo uživanje tega strupa na možgane in živčni sistem. Obolenost življenjsko tako pomembnega organa, kot so možgani, pa naj bi bila bolj smrtonosna kot npr. obolenost jeter, ledvic itd.⁵³

Osrednjo pozornost v podlistku pa je Robida namenil psihičnim motnjam, ki naj bi jih povzročal alkohol. Bralcem je pojasnil, da naj bi bili dejanski učinki alkohola vselej hromeči (*lähmend*). Navidezno vzdraženje živcev, ne glede na to, ali je nastopilo že po zaužitju minimalne doze, je namreč iskati v izpadu »zavor«.⁵⁴ Vzgojenost, bonton, moralno vedenje in obzirnost naj

⁴⁹ *Ibidem*, 165.

⁵⁰ *Ibidem*, str. 166–171.

⁵¹ *Ibidem*, str. 171.

⁵² *Prim.: ibidem*, str. 172.

⁵³ *Prim.: Robida, Alkohol und Irresein*, str. 4–5.

⁵⁴ *Prim.: ibidem*, str. 6.

bi pri pijancih utonili v pozabo. Alkoholik naj bi postal nebrzdán, zaverovan v svoj prav, prepirljiv, surov, prostaški, nespodoben in nesramen. Dolgotrajna alkoholna intoksikacija, ko torej pitje alkohola že preide v navado, pa naj bi privedla do tistih psihičnih sprememb človeka, ki vodijo v kronični alkoholizem, ki ima lahko v najtežjih primerih za posledico t. i. »moralno degeneracijo« (»sittliche Entartung«) – »alkoholno izprevrženost« (»alkoholische Depravation«) pijanca.⁵⁵

Ivan Robida je nato zelo plastično opisal bolezensko sliko kroničnega pijanca. Z vzorčnim primerom pekovskega mojstra, ki je zaradi alkoholizma moralno, telesno in duševno propadel, je diagnosticiral podobo alkoholika, izvržka in izprijenca meščanske družbe, ki »slaboumno in brezskrbno opazuje mizerijo svoje družine, propadanje svojih otrok in se opoteka med nedostojnim obešenjaškim humorjem (Galgenhumor) in nemoško cmeravostjo (unmännlicher Weinerlichkeit)«. ⁵⁶ Moralna štorija skratka slika družbeni propad alkoholika, moža, ki je za pijačo zapravil vse do zadnjega beliča, ki je dražje vino in pivo kmalu nadomestil s cenejšim žganjem, ki je dneve in noči prebil v zakotnih in umazanih beznicah ter v degenerirani družbi ter kmalu postal goljuf, prevarant, tat ali še hujši kriminallec. Poleg tega moža začnejo tretji tudi telesne tegobe: »Spremembe v živčevju prinesejo s seboj bolečine in parestezije (npr. nenormalne občutke gomazjenja mravelj) /.../, ki pogosto vodijo v halucinacije ter se v blodnjah (deliriju = Delir) prikazujejo kot 'popadljivi glodalci' (beißendes Ungeziefer)«. ⁵⁷ Spanje pijanca je vedno slabše, mučijo ga strašne sanje, pogosto ima prisluhe.

Temeljna klinična slika psihičnih motenj zaradi zastrupitve z alkoholom naj bi se kazala v napredujočem pomanjkanju intelektualnega in etičnega delovanja, kot tudi v patoloških spremembah čustvenega življenja. Vse to naj bi vodilo v izprevrženost. Družbene motnje kroničnega alkoholizma po besedah Robide »ne padejo nikjer drugje bolj v oči kot ravno na področju etike, tako da lahko pri alkoholikih enostavno govorimo o degeneraciji značaja (»Degeneration des Charakters«). Pijanec, ki je zašel tako daleč, je izrecen patološki pojav, v vsakem primeru je duševni bolnik, ki je s svojim

grehom popolnoma izgubil zmožnost odločanja o sebi in svoji 'volji'«. ⁵⁸

V nadaljevanju se je Ivan Robida dotaknil še nekaterih psihoz, ki so posledica zlorabe alkohola, med njimi tudi delirium tremensa, med laiki bolj poznanega kot »pijanska blaznost« (Säuferwahn-sinn). Na koncu pa si je zastavil še vprašanje o alkoholizmu kot dedno obremenjujočem dejavniku. Priznal je, da »v danem trenutku vemo o tem le malo določnega, zelo skeptični pa moramo biti tudi nasproti celotni 'dedni obremenjenosti'. Da so otroci pijancev idioti, vodenoglavci, božjastni, histerični, o tem ni dvoma; toda tudi če ni prisotna omenjena obremenjenost opazimo prav tako precejšnje število otrok abstinentov, ki trpijo zaradi istih bolezni in propadejo. Marcé, Ruar, Flemming, Taquet in drugi so v tem oziru sestavili listo, v katero ne gre dvomiti. Vsekakor vso zadevo danes s kritičnega stališča še ne moremo obravnavati kot zrelo za odločanje.« ⁵⁹

Medtem ko je Ivan Robida okrog leta 1900 na eni strani optimistično hvalil vsesplošni napredek industrijske dobe, je na drugi strani precej črnogledno izrazil skrb zaradi naraščanja števila prebivalstva in s tem števila lačnih želodcev. V duhu neomaltuzijanstva ter socialnega darvinizma je opozoril na neizprosni boj za obstanek, v katerem preživijo le tisti, ki premorejo dovolj telesnih in duševnih moči. Robida je zaskrbelo uničujoče zastrupljanje lastnega naroda z alkoholom in njegova splošna degeneracija. Zaradi alkoholizma naj bi bilo več bolezni kot zdravja, rasa pa propada, saj naj bi bila takšna kot »trhel hrast, ki čaka, da ga prvi vihar telebi ob tla«. ⁶⁰ Tudi v eseju *Alkoholizem* je Ivan Robida slovenske bralce seznanil s hudimi telesnimi in psihičnimi posledicami, ki nastopijo zaradi zlorabe alkohola. Najbolj žalostna posledica alkoholizma pa naj bi bila »etična, npravstvena degeneracija alkoholikov, katera se razvija ob propadanju razuma in srca«. ⁶¹

Pijanec naj bi bil »parazit« svoje družine in sorodnikov, pozneje države in sploh človeške družbe. »Pivec ne spravi na rob propada le same-

⁵⁵ Ibidem, str. 9–10.

⁵⁶ Ibidem, str. 14.

⁵⁷ Ibidem, str. 15.

⁵⁸ Ibidem, str. 16.

⁵⁹ Ibidem, str. 27.

⁶⁰ Ivan Robida, *Alkoholizem*, Ljubljanski zvon, XXI. leto, 1901, str. 338.

⁶¹ Ibidem, str. 388.

ga sebe, temveč tudi celo rodbino. Kjer pa propada zakonsko in rodbinsko življenje v širših slojih, ondi propada vse. /.../ Tudi zarod pivcev nosi prepogosto pečat bolezni ali celo zgodnje smrti na čelu. Mnogo otrok pivcem pride slabotnih in ne dovolj razvitih na svet; mnogo iz med njih trpi na histeriji in božjasti; mnogo jih zaostane v telesnem in psihičnem razvoju, da ne govorim naravnost o žalostnih slučajih imbecilitete, idiotije in takoimenovane »moral insanity«, t. j. prirojene moralne slaboumnosti.«⁶² Skratka! Kjer propada rod, propada tudi zarod – potomstvo.

Psihiater Robida je na koncu omenil tudi osmi mednarodni protialkoholni kongres, ki je v dneh od 9. do 14. aprila 1901 potekal na Dunaju in ki se ga je prvič uradno udeležila tudi avstrijska vlada. Dr. Robida se je shoda udeležil kot zastopnik deželnega odbora Kranjske in imel tudi referat o dejstvih alkoholizma na Kranjskem, kjer naj bi tako kot drugod silili v ospredje pojavi degeneracije in pavperizacije.⁶³ Poudaril je, da je dolžnost države in človeške družbe, da omeji »izrodke in razrodke«, da zaradi nesrečnega nagona ne sme dopuščati trpljenja družine, zaroda, naroda, da z vsemi sredstvi preganja alkoholizem, saj se za to poživilo (Genußmittel) zapravlja samo denar, zdravje in čast.⁶⁴

Odločna protialkoholna borca, psihiatra Fran Goestl in Ivan Robida, sta bila aktivna zagovornika treznosti tudi v času po razpadu dvojne monarhije, torej po letu 1918. Primarij Robida je leta 1921 izdal prvo znanstveno knjigo s področja psihiatrije v slovenščini *Psihične motnje na alkoholski podlagi s posebnim ozirom na forum*, ki je bila namenjena študentom medicine in prava. V njej je opisal učinkovanje alkohola na duševne funkcije, akutno alkoholno intoksikacijo, psihotično pijanost, kronični alkoholizem, alkohol in dednost, alkohol in nravnost ter alkoholne psihoze. V knjigi se je opiral na svoje dolgoletne izkušnje (deloval je kot psihiater in tudi kot sodni izvedenec) in nanzal številne primere lastnih opazovanj.

V zvezi z degeneracijo je v zelo kratkem poglavju o alkoholu in dednosti poudaril, da pride degeneracija še posebno do izraza »v prirojenih

okvarah otroškega živčevja, v živčnih in duševnih boleznih in podedovani dispoziciji zanje. Imbeciliteta, idiotija, infantilizem, hidrocefalija, histerija, epilepsija, splošna psihopatija /zaradi splošnega širjenja degeneracije kot posledice endemičnega kroničnega alkoholizma naj bi bile težje psihopatije vedno bolj pogoste/ in cela vrsta živčnih in duševnih bolezni izkazujejo v anamnezi alkoholizem staršev. Posebno instruktivni so v tem pogledu tisti slučajji, v katerih je iz katerihkoli vzrokov v gotovi dobi živel oče abstinentno, v drugi pa se je vdal alkoholizmu. Otroci abstinentnih dob so telesno in duševno zdravi, iz pivskih dob pa so se narodili epileptiki, idioti itd.«⁶⁵

Alkoholna degeneracija pa po mnenju Robide najde »najvažnejši in tudi praktično najpomembnejši izraz v tistem simptomu psihopatije, ki ga spoznavamo kot nagnjenost, kot naklonjenost uživanju alkoholnih pijač. /.../ Dočim je postal torej oče pijanec vsled navade, postane njegov sin pijanec vsled boleznosti, s katero obremeni v težji meri zopet svojega sinu, itd. dokler rod ne propade. /.../ Kar pa ne zagreši degeneracija sama ob sebi na otrocih pivcev, izpopolni še pogosto milje, v katerem reveži zrastejo. /.../ In tako se podpira prirojeno s pridobljenim, in pridobljeno s prirojenim. /.../ Na tej podlagi požene naklonjenost do alkohola, oglasi se neodpornost (intoleranca), pojavi se cela vrsta nevropsihoz in drugih duševnih bolezni, predvsem pa kroničen alkoholizem sekundarnega tipa. Tako se je sklenila veriga, tako je končal ta circulus vitiosus, po znanem reku: 'Iz zla se samo zlo rodi'«. ⁶⁶

Tri leta po izidu omenjene knjige Ivana Robide se je opogumil še Fran Goestl in izdal poljudni pregled psihiatrije z naslovom *Misterij duše*. V knjigi je tudi poglavje o alkoholizmu in alkoholni blaznosti. Tudi Goestl, ki se tokrat na marsikaterem mestu sklicuje na Robido, navaja, da je alkohol »poguben zlasti za potomce pijancev, katere smemo smatrati za degenerirance in psihično manjvredne«. ⁶⁷ Omembe vredno in zanimivo je zlasti njegovo stališče o nezakonskih otrocih, ki naj bi imeli za starše alkoholike, saj si v tem dejstvu razlaga tudi njihov visok odstotek med umobolnimi, zločinci, prostitutkami in nezakonskimi

⁶² *Ibidem*, str. 389

⁶³ Robida, *Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem*, str. 166.

⁶⁴ Robida, *Alkoholizem*, str. 531–532.

⁶⁵ Ivan Robida, *Psihične motnje na alkoholski podlagi s posebnim ozirom na forum*, Ljubljana 1921, str. 111–112.

⁶⁶ *Ibidem*, str. 112–113.

⁶⁷ Fran Goestl, *Misterij duše*, Ljubljana 1924, str. 43.

Pijance so pogosto enačili z živalmi. (Andrija Štampar, Narodna čitanka o alkoholu, Zagreb 1931.)

porodnicami ter pravi: »Razlagamo si to s tem, da so njihovi starši pogosto psihično manj vredni, oni sami često spočeti v alkoholnem stanju, njihova vzgoja pomanjkljiva, njihove življenjske razmere neugodnejše.«⁶⁸

Tudi Goestl je izpostavil, da starši, ki so alkoholiki, že v rani mladosti zastrupljajo svoje otroke z alkoholom. Taki starši svojim otrokom ne nudijo prave vzgoje, temveč jih moralno kvarijo ter zavirajo njihov telesni in duševni razvoj. »Starši alkoholiki imajo običajno otroke alkoholike, saj jabolko ne pade daleč od drevesa in kar mačka rodi, to miši lovi.«⁶⁹ Alkoholik in degeneriranec »dobi slabše, ohlapnejše pojme o časti in spodobnosti, prezira npravstvene zahteve, se ne ozira na preteči pogin družine, niti na preziranje s strani sodržavljanov.«⁷⁰

⁶⁸ Prim.: *ibidem*, str. 41 in 44.

⁶⁹ *Ibidem*, str. 164.

⁷⁰ *Ibidem*, str. 171.

Tako Ivan Robida kot Fran Goestl sta torej menila, da so otroci alkoholikov »telesni in duševni pohabljeni, ki niso dorasli bitki za obstoj.«⁷¹ S tem sta se priključila številnim drugim izobražencem, ki so sodelovali v takratnem diskurzu o pokvarjenosti in izrojenosti otrok alkoholikov. Pridružila sta se mnenju, da je alkoholizem bolezen, mnenju, ki se je dokončno zasedrlo na prelomu 19. in 20. stoletja. Takrat so številni znanstveniki iskali kvarne učinke alkoholizma v jedru socialne reprodukcije in družinskem življenju. Tam so najbolj razločno videli satansko zvezo socialne in telesne izprevrženosti. Manjvreden telesni ustroj otrok alkoholikov naj bi bil namreč posledica neposredne zastrupitve zarodka.⁷²

Zato ni nič čudnega, da so nasprotovali sklepanju zakonskih zvez v primeru prisotnosti

⁷¹ Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 41–42.

⁷² Prim.: Erich Wulffen, *Der Sexualverbrecher*. V zbirki: *Encyklopädie der modernen Kriminalistik*, Bd. VII, Berlin-Gross-Lichterfelde 1910, str. 204.

alkoholizma. Ko se je v Cislitvaniji na začetku 20. stoletja npr. ponovno razvnela široka razprava o zakonskem pravu in možnostih ločitve »svetega zakona«, ⁷³ je tudi ugledni profesor nevrologije na dunajski univerzi Moritz Benedikt, eden izmed začetnikov kriminalne antropologije, ki je center moralnega čuta videl v človekovih možganih, leta 1905 npr. poudarjal, da je, kot je splošno znano, »potomstvo alkoholikov ogroženo. To nevarnost bi bistveno zmanjšali, če bi zakon določal prisilno oddajo alkoholikov v zdravstvene ustanove oziroma zavetišča. Glede na izkušnje je to možno predvsem pri tistih duševnih bolnikih, ki jih alkohol še ni popolnoma uničil in kjer je poskrbljeno za družino, če ta to potrebuje. Toda v revnih slojih prikrivajo stanje svojega moža celo najbolj trpinčene ženske, saj so vendarle odvisne od njegovega zaslužka.«⁷⁴ Dr. Benedikt se je zavzemal, da mora zakon v takšnih zakonskih zvezah po možnosti preprečevati nadaljnjo ploditev in »posebno zdravim ženskam dopuščati in omogočiti, da se izognejo spolnim dolžnostim.«⁷⁵

Do takih pogledov na alkoholizem in posledično degeneracijo pa ni ostala ravnodušna niti prva moralna avtoriteta – rimskokatoliška cerkev. Zagrizen moralist, ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič je sicer menil, da mora biti žena v spolnih stvareh povsem podložna možu. Toda v svoji odmevni knjižici *Ženinom in nevestam* je vendarle navajal nekatere izjemne situacije: »Ako je mož močno pijan, žena ni dolžna biti podložna, ker bi mogel mož v pijanosti preveč po živinsko z njo ravnati in ker so otroci, spočeti od pijanega očeta, jako nagnjeni na bolezni; navadno slabega razuma, bolj lahko postanejo škrofulozni, da, tudi neumni.«⁷⁶ Še podrobnejši pa je bil nekaj let prej gorečni protialkoholni borec in moralist Janez Kalan, ki je poudarjal, da je že preprostemu ljudstvu znano, da so »v pijanosti zarojeni otroci podvrženi često raznim živčnim boleznim, ki so sicer v njih ro-

dovinah bile dotlej neznanе«. Zaradi alkohola med drugim trpijo tudi »spolne žleze in njih izločine /.../ Zato je zarod pivcev, če ne naravnost pokažen, pa vsaj nakažen. Otroci pivcev so pogosto spački, pritlikavci, bebcí, polni živčno-duševnih bolezni, kakor božjast, histerija, nervoznost, vidovice itd. Njih umrljivost je strahovita. Če odrastejo, so hujši alkoholiki od roditeljev.«⁷⁷

Kmalu po omenjenem mednarodnem protialkoholnem kongresu na Dunaju se je tudi na Slovenskem začelo krepiti protialkoholno gibanje, ki pa v svojih prizadevanjih za omejitev pijančevanja žal ni dosegalo vidnejših uspehov. V okviru družbe, ki je navsezadnje imela relativno visok prag tolerance do uživanja opojnih pijač,⁷⁸ se pozivi k abstinenci (ali vsaj k zmernosti) seveda niso najbolje obnesli. Protialkoholno gibanje je izdajalo tudi propagandna protialkoholna glasila – *Piščalka* (1905–1906), *Zlata doba* (1907–1920), *Prerod* (1922–1925) –, s pomočjo katerih so si prizadevali osvoboditi slovenski narod »jarma alkoholizma, pod katerim ječi in hira«⁷⁹ in številne popularne protialkoholne brošurice, ki so propagirale abstinenco in treznost.

V teh propagandnih glasilih seveda srečamo tudi številne članke o alkoholizmu kot bolezní, torej o njegovih kvarnih vplivih na telesno in duševno zdravje tako alkoholikov kot njihovih potomcev, o pokvarjenosti in degeneraciji, ki naj bi v končni konsekvenci vodila v propad tako posameznika kot cel narod. Zaradi pijančevanja naj bi neprestano grožnjo predstavljalo tudi naraščanje kriminalitete in teorija degeneracije je ne nazadnje ne le pri zdravnikih in psihiatru, ampak tudi med pravniki in kriminalnimi antropologi naletela na plodna tla. Univerzitetni profesor na ljubljanski pravni fakulteti Metod Dolenc je leta 1922 npr. ugotavljal, da se med Slovenci »stopnjuje kriminaliteta vsled pijanstva«. Tudi po mnenju Dolenca »*pijanci rode in zarajajo samo redko zdrave potomce. /.../ Žalostna je dediščina, ki jo dobi pi-*

⁷³ Več o tem: Janez Cvirn, *Boj za sveti zakon. Prizadevanja za reformo poročnega prava od 18. stoletja do druge svetovne vojne*, Ljubljana 2005.

⁷⁴ *Protokolle der Enquete betreffend die Reform des österreichischen Eherechts (vom 27. Jänner bis 24. Februar 1905) unter dem Vorsitz des Hofrat Dr. Karl von Pelsner-Fürnberg, Mitteilungen der kulturpolitischen Gesellschaft*, Wien 1905, str. 50.

⁷⁵ *Ibidem*, str. 49.

⁷⁶ Anton Bonaventura Jeglič, *Ženinom in nevestam*, Ljubljana 1910, str. 25.

⁷⁷ Janez Kalan, *Kaj je torej z alkoholom?*, *Postojna* 1906, str. 63 in 65.

⁷⁸ Prim.: Anton Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva*, *Zgodovina za vse*, leto II, št. 1, 1995, str. 18-36.

⁷⁹ Podrobneje o protialkoholnem gibanju in tisku na Slovenskem glej: Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927*, Ljubljana 1927.

janca dete, ko zagleda luč sveta. Telesno in duševno so otroci pijancev pohabljeni – in tak zarod bodi kós življenjskemu boju?! Oni so rojeni kandidatje ali za blaznico ali pa za kaznilnico. /.../ Ni pa samo prekletstvo te krvne dediščine, kar jih žene v kaznilnico, vzporedno s tem dejstvom gre ponajvečkrat še drugo dejstvo: Pijanec zapije več, kakor bi po svojih imovinskih močeh smel, ako naj pošteno preživi sebe in rodbino, s tem pa tira svoje ljudi v ubošstvo, siromaštvo. Brutalni egoizem pijanca, njegova posurovelost daje njegovemu zarodu že v nežni starosti slab vzgled, otopi njihov čut za pravost, otroci slede kmalu staršem. Tudi oni začno piti, in če je bil oče ali mati zaprt, ne zdi se jim ječa nič posebnega, nič strašnega, prično se potepati, v potepuštvi kradejo, dekleta komaj godna, se prostituirajo, zapadajo spolnim boleznim, kmalu se najdejo bratje in sestre – nesrečni zarod pijancev – skupno na isti poti zločinstva!⁸⁰

Za namene protialkoholne propagande so v omenjenih glasilih pogosto prevajali tudi razna predavanja tujih strokovnjakov. Kot primer si na koncu oglejmo nadvse zanimivo razmišljanje profesorja na dunajski univerzi Alexandra Pilcza (1871–1954), ki je privekal na svet istega leta kot Ivan Robida. Leta 1906, ko je bil docent na dunajski univerzi, je imel predavanje o ozdravljivosti alkoholikov, ki so ga v prevodu objavili tudi v *Piščalki*.⁸¹

Pilcz ločuje dve vrsti pijancev. Prvi naj bi pili zato, ker mislijo, da jim žganje more nadomestiti kruh in meso, kadar so lačni, drva, kadar jih zebe. Pili naj bi zato, da bi vsaj za trenutek pozabili na svoje bedno življenje. Takšni pijanci naj se ne bi zavedali škodljivih posledic uživanja alkohola, toda, če bi jim razložili dejstva o alkoholu in njegovih učinkih, poleg tega pa poskrbeli, da bodo mogli človeško živeti, bi jih še lahko rešili alkoholne odvisnosti.

Mnogo huje naj bi bilo z drugo vrsto pijancev, s celo vrsto posameznikov, ki jih strokovnjaki imenujejo »degeneriranci«, »psihopatično manj vredni«. Takšni pijanci naj bi kazali celo vrsto najrazličnejših duševnih anomalij. Kot pravi Alexan-

der Pilcz: »Ako se količkaj slabo počutijo, jih to naredi popolnoma nezmožne za delo in se tako polasti njihove osebnosti, da zahteva kakšne omame, pomočka v opijanjenju; narkotiziranje postane za nje nekaj, k čemur jih organizem nujno sili. Mnogo pijancev iz navade izhaja izmed takih že od rojstva abnormalno razporejenih ljudi. Pri velikem delu alkoholizem ni vzrok, ampak posledica, samo en pojav abnormalne duševne konstitucije. Taki ljudje niso degenerirani, ker pijejo, ampak oni pijejo, ker so degenerirani, in pri njih najdemo razen simptomov alkoholizma najrazličnejša druga znamenja splošne psihopatične manjvrednosti, periodično menjavanje čustev, spolne anomalije, epileptoidne in histerične znake, npravno pomanjkljivost itd.«⁸²

Tudi druga vrsta pijanca se po mnenju Pilcza morda izgovarja »na vse slučaje«, ki jih je pripisal prvi vrsti pijanca, »toda on je 'moral insane'. Poučujte ga, in v obraz se vam bo smejal, zvišajte mu gmotne dohodke, in v žganjarno bo znosil še to, kar zasluži več, spravite ves alkohol s sveta, in mož se oprime drugega narkotika. Ta je zgubljen in nobena zgovornost, nobena še tako preiščljena in odločna propaganda, nobene zakonske določbe ne rešijo tega človeka, ki mu je bilo vtisnjeno znamenje duševne degeneracije že v kali.«⁸³

Pilcz je na eni strani torej predstavil podo- bo normalnega človeka, ki je le zavoljo zunanjih vzrokov zašel v pijanstvo, na drugi strani pa tipičnega degeneriranca, »pri katerem je konstitucija vse, milje pa določuje le slučajno konkretno obliko nagnjenja«. Hkrati je izpostavil težko določljivo ločnico med normalnim in izrojenim, saj se »nam kažejo znaki prirojene in znaki še le po alkoholizmu samem povzročene npravne in umske izprijenosti v eni in isti osebi tako tesno združeni, da je lahko nemogoče praktično odločiti, ali imamo opraviti z degeneriranim pivcem ali alkoholičnim degenerancem«. Skratka, tega »vnaprej pri posameznem pijancu ne vidimo«. Vsakdanje izkušnje pa naj bi tudi učile, da se v »najtežjih oblikah psihopatične manjvrednosti, torej pri ljudeh, ki so nedostopni vsakemu pouku, ki so po dolgoletni prisilni vzdržnosti v blaznici ali pa v kakem zavodu zopet začeli piti, ko so postali prosti, torej pri nepopoljšljivih pijancih vsi bolešni pojavi duha, ki so povzročeni po naravi sami, vsled alkoholizma le v precejšnji meri

⁸⁰ Metod Dolenc, *Alkohol in kriminaliteta, Prerod, leto I., št. 1, 1922, str. 10–12.*

⁸¹ Alexander Pilcz, *Ozdravljivost alkoholikov, Piščalka, leto II., št. 6, 1906, str. 197–200.*

⁸² *Ibidem, str. 197.*

⁸³ *Ibidem, str. 198.*

zvišajo in poslabšajo. Taki ljudje tudi brez alkohola niso angeli, po alkoholu pa so zverine!«⁸⁴

Slednje misli učenega Alexandra Pilcza so bile namenjene v tolažbo protialkoholnim borcem, ki so v gorečni želji, da bi rešili kakega pivca, morali zagristi v grenki sadež neuspeha in spoznati, da so marsikateri eksempli že od vsega začetka izgubljeni in popolnoma brezupni. Tolažil jih je, da ima »*duševna degeneracija, ki smo jo spoznali za neozdravljivo, sama največkrat vzrok v alkoholizmu, namreč v alkoholizmu prejšnjih rodov!*« Alkoholik namreč »*ne škoduje le sebi, ampak tudi potomstvu.*« Kljub temu je protialkoholne borce pozval, naj vztrajajo pri svojih »rešilnih poskusih« in jim zaklical: »*Bojujte se proti alkoholizmu in duševnih boleznih ne boste ravno s sveta spravili, a enega najvažnejših virov jim boste zamašili.*« Pri svoji protialkoholni propagandi naj bi tudi neprestano opozarjali, da je degeneracija prirojena oz. podedovana in da ima alkoholizem pogubne posledice za potomce. V svoji propagandi naj bi vedno in povsod poudarjali, »*da je treba umevati protialkoholno gibanje ne samo s stališča poedinske, ampak s stališča plemenske higijene*« in da je vsak posameznik, četudi ga dosti prenese, »*sokriv zastrupljenja in rastočega slabšanja prihodnjih rodov.*«⁸⁵

Viri in literatura:

- Arhiv Republike Slovenije, AŠ 448, fasc. 152, 1895–1916, Poročilo o stanju obrti.
Dr. Ahasverus (dr. Pavel Turner), *Nekaj o naših socialnih in oekonomijskih zadevah*, Kres. Leposloven in znanstven list, IV. letnik, Celovec 1884, str. 33–37; 93–97.
Peter Becker, *Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis*, Göttingen 2002.
Der Große Brockhaus, Fünfte, völlig neubearbeitende Auflage, Bd. 1, A – Ast, Leipzig 1928, geslo *Alkoholismus*.
Janez Cvirn, *Boj za sveti zakon. Prizadevanja za reformo poročnega prava od 18. stoletja do druge svetovne vojne*, Ljubljana 2005.
Metod Dolenc, *Alkohol in kriminaliteta*, Prerod, leto I., št. 1, 1922, str. 10–12, 26–27.

- Fran Goestl, *Pijanost in blaznost*. V: Letopis Matice Slovenske za leto 1893, str. 164–172.
Fran Goestl, *Misterij duše*, Ljubljana 1924.
Herders Konversations=Lexikon, Dritte Auflage, Bd. 8, Spinnerei bis Z, posebna priloga *Trunksucht, Freiburg im Breisgau 1907*, str. I–IV.
Franz Xaver Hlubek, *Der Verkehr zwischen Triest und der Monarchie, und die Wien-Triester Eisenbahn*, Wien 1841.
Anton Bonaventura Jeglič, *Ženinom in nevestam*, Ljubljana 1910.
Janez Kalan, *Kaj je torej z alkoholom?*, Postojna 1906.
Wolfgang Kaschuba, *Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1990.
Richard von Krafft-Ebing, *Über gesunde und kranke Nerven*, Tübingen 1886.
Fran Viljem Lipič, *Osnovne značilnosti dipsobiostatike - zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi*; prevedla Meta Kočevar, ur. Zvonka Zupanič Slavec, Ljubljana 2005.
Franz Wilhelm Lippich, *Grundzüge zur Dipsobiostatik oder politisch-arithmetische Darstellung der Nachtheile, welche durch den Missbrauch der geistigen Getränke in Hinsicht auf Bevölkerung und Lebensdauer sich ergeben*, Laibach 1834.
Meyers Großes Konversations=Lexikon, Sechste, gänzlich neubearbeitete und vermehrte Auflage, Bd. 19, Sternberg bis Vector, geslo *Trunksucht*, Leipzig und Wien 1909, str. 758–759.
Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927*, Ljubljana 1927.
Friedrich Müller, *Der Branntwein*, v: *Culturbilder aus Steiermark*, Graz 1890, str. 31–39.
Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, Stenografski zapisniki, 23. zvezek, Ljubljana 1883.
Österreich Lexikon, Erster Band, A-K, Hrsg. von Richard Bamberger in Franz Maier-Bruck, Wien /München 1966.

⁸⁴ *Ibidem*, str. 199.

⁸⁵ *Ibidem*, str. 199–200.

- Alexander Pilcz, *Ozdravljivost alkoholikov*, Piščalka, leto II., št. 6, 1906, str. 197–200.
- Ivo Pirc, *Zdravje v Sloveniji*. II. knjiga, *Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936*, Ljubljana 1938.
- Anton Prijatelj, *Dr. Fran Goestl – psihiater in publicist*, Primorska srečanja, 18, št. 155, 1994, str. 134–136.
- Prošnja društva Abstinents na deželno vlado z dne 3. julija 1909*, Zlata doba, 1909, str. 104.
- Protokolle der Enquete betreffend die Reform des österreichischen Eherechts (vom 27. Jänner bis 24. Februar 1905) unter dem Vorsitz des Hofrat Dr. Karl von Pelsner-Fürnberg*, Mitteilungen der kulturpolitischen Gesellschaft, Wien 1905.
- Ivan Robida, *Alkohol und Irresein*, Sonderabdruck aus der Laibacher Zeitung, Laibach 1899.
- Ivan Robida, *Alkoholizem*, Ljubljanski zvon, XXI. leto, 1901, str. 338–341; 385–390; 448–452; 531–533.
- Dr. Ivan Robida, *Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem*. V: Piščalka, leto II, 1906, št. 5, str. 161–168; 181–183.
- Ivan Robida, *Psihične motnje na alkoholski podlagi s posebnim ozirom na forum*, Ljubljana 1921.
- Maks Samec, *Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v obče*, Ljubljana 1880.
- Roman Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*, München 1982.
- Roman Sandgruber, *Bittersüße Genüsse. Kulturgeschichte der Genußmittel*, Wien / Köln /Graz 1986.
- Edward Shorter, *A History of Psychiatry. From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*, New York etc. 1997.
- Slovenec*, 21. 6. 1884.
- Slovenski biografski leksikon*, 9. zvezek, ur. Alfonz Gspan, Ljubljana 1960.
- Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die Zustände in Krain für das Jahr 1875*, Laibach 1878.
- Andrej Studen, *Slovenci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno*, Glasnik Slovenskega etnološkega društva, leto 46, št. 3,4, 2006, str. 15–24.
- Andrej Studen, *Tudi Christoph Wilhelm Hufeland je bil Lipičev vzornik*, Zgodovinski časopis, Ljubljana, 61, 2007, št. 3-4, str. 501–507.
- Andrej Studen, »Ne pij več in bodi srečen!«, *Poročila dunajskega Gesundheits-Zeitung o protialkoholnem gibanju v Ameriki in Evropi v 30-ih letih 19. stoletja*, Časopis za zgodovino in narodopisje 2007, št. 2-3, str. 57-60.
- Anton Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva*, Zgodovina za vse, leto II, št. 1, 1995, str. 18–36.
- Edvard Šerko, *Beseda našemu izobraženstvu*, Piščalka, leto II., št. 2, 1906, str. 52–57.
- Julia Wolf, *Auf dem Weg zu einer Ethik der Sucht. Neurowissenschaftliche Theorien zur Sucht und deren ethische Implikationen am Beispiel der Alkohol- und Heroinsucht*, Dissertation, Stuttgart 2003.
- Erich Wulffen, *Der Sexualverbrecher*. V zbirki: Encyklopädie der modernen Kriminalistik, Bd. VII, Berlin-Gross-Lichterfelde 1910.

Zusammenfassung

„AUCH WENN SIE NÜCHTERN SIND, SIND SIE KEINE ENGEL, BETRUNKEN ABER SIND SIE BESTIEN!“

Das Problem des Alkoholismus und die Rezeption der Theorie der progressiven Degeneration im slowenischen Gebiet Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts

Der Beitrag schildert das Anwachsen des Alkoholismus im 19. und 20. Jahrhundert. Alkohol wurde in der Zeit des Bürgertums zum Suchtmittel, das sich unter der Bevölkerung verbreitete, wobei insbesondere der Vormarsch des „giftigen“ Branntweins beängstigend war. Der Alkoholismus als soziale Krankheit gefährdete sowohl die körperliche als auch die geistige Gesundheit des Einzelnen und des gesamten Volkes. Säufer schä-

digten angeblich durch ihren Alkoholkonsum insbesondere das Hirn, bedrohten aber auch die Nachkommenschaft, denn die folgende Generation werde noch schlechter, lethargischer, kleintütiger und degenerierter. Die Schädlichkeit von Alkohol machte in den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts schon dem Arzt Franz Wilhelm Lippich Sorgen. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts fand dann Morels Theorie der progressiven Degeneration immer mehr Anhänger. Unter den österreichischen Psychiatern wurde sie vor allem von Professor Richard von Krafft-Ebing popularisiert. Auch die Psychiater Ivan Robida und Fran Goestl beriefen sich in ihren Schriften über Alkoholismus und Wahnsinn auf diese Theorie. Chronischer Alkoholismus führte vermeintlich in schweren Fällen zur moralischen Degeneration und alkoholischen Entartung, kurzum, als die traurigste Folge des Alkoholismus galt die ethische und moralische Degeneration der Säufer, die mit dem Verfall von Verstand und Herz einherging. Die Trinkerei schadete insbesondere der Nachkommenschaft, die als noch stärker degeneriert und psychisch minderwertig angesehen wurde. Eltern, die Alkoholiker waren, hatten angeblich meist Kinder Alkoholiker, denn Übel führe zu weiterem Übel. An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert wurde Alkoholismus endgültig als Krankheit aufgefasst und seine negativen Auswirkungen im Kern der sozialen Reproduktion und im Familienleben gesehen. Ein typischer Alkoholiker als Degenerierter hatte das Mal der geistigen Degeneration vermeintlich schon im Keim eingepägt und galt als mitschuldig an der Vergiftung und dem zunehmenden Niedergang der kommenden Generationen.

Schlagwörter: Alkoholismus, Degeneration, Medizin, Psychiatrie, Ivan Robida, Fran Goestl

